

ZAMKATI

MAU OTSOGOLERA

	Tsamba
KUBADWA KWA NTHONDO	2
KULEWREDWA KWA NTHONDO	2
IMFA YA BAMBO A NTHONDO	4
UBWANA WA NTHONDO	6
MAULENDÖ	9
NTHONDO ABWERA KUCHOKERA KU HARARE	13
NTHONDO ASINTHA MAKHALIDWE	18
UFUMU WA NTHONDO	22
MAKHALIDWE A NTHONDO	22
ZOLINGA ZA WOLEMBA BUKU LA NTHONDO	25
MWAMBO WA UKWATI M'BUKU LA NTHONDO	30
MWAMBO WA UFUMU M'BUKU LA NTHONDO	32
ZOMWE ZIDASINTHA MOYO WA ANTHU ENA	34
MAKHALIDWE A ANTHU ENA MU BUKU LA NTHONDO	34
MIYAMBI NDI ANTHU M'BUKU LA NTHONDO	36

KUBADWA KWA NTHONDO

Nthondo adabadwa usiku. Tsiku lomwe Nthondo adabadwa kunali kuzizila kwambiri. Adabadwa atate ake kulibe. Atate ake adali atatengedwa ndi asilikali aboma. Asilikaliwo anapita nawo kumalo komwe anthu sadadziwe. Adapita kukamanga ulalo pamtsinje pena pomwe a Mwalapa adankha ndi madzi. Ntchito yomwe adapita kukagwirayo idali yowawa. Atatsiriza adalandira makobiri asanu (4t).

Nthondo adali kamwana kokongola zedi. Tsitsi lake ,timaso take,timanja take, kankhope zones zinali zochititsa chidwi.

Anthu adatumiza uthenga kwavo kwa atate ake a Nthondo kukanena za kubadwa kwa Nthondo. Akwavo kwa atate ake a Nthondo adakonzeka kukaona mwanayo. Popita adatenga ufa kukaona mwanayo. Atamuona adayamikira ndi kunyadira ndithu. Adali KUMASEREULA (kunena mocheza) za ziwalo zina za mwanayo, monga za kukula kwa mchombo. Akuchimuna ankati kwavo kunalibe wokula mchombo monga wa Nthondo. Uko kudali kucheza nawo. Aliyense

KULEREDWA KWA NTHONDO

Nthondo ankakula bwinu nthu. **MLEZI** (wolera mwana) wake anali mlongo wake wamkulu. Analu kumuberekera chikopa cha mbuzi chofufuta bwino ndi chokongoletsa mbali ndi mkanda. Kukometsera kotereku kumatchedwa KANYAZA. Nthondo akamalira amamuyimbira kanyimbo motere,

Lu! Lu! Lu! Lu! Lu! Lu!

Lu! Lu! Lu!

Mwana alira , alira amake, wamka kumadzi.

Lu! Lu! Lu!

Paulendo wobwerere kumudzi kuchoka kumene amagwira ntchito yomanga ulalo, abambo ake a Nthondo adamva kuti akazi awo adali ndimwana wamwamuna. Iwo adakondwera kwambiri pomva mawu amenewa. Atafika kumudzi adamva kuti mwanayo adali kuliralira usiku. Adapita kwa a Dziko kukapempha matumbo a samba. A Dziko adalibe matumbowo. Apo adawauza kuti matumbo a makoswe amathandizango.

Atate ake a Nthondo adafuna mankhwala a mwana wawo uja. Mankhwalawo adali osanganiza zinthu zosiyanasina. M'mankhwalawo mudali **MUTI** (mtsitsi) wa bwazi, **CHIVUMULO** (zitsamba zowawa, mankhwala owindika mmunda) **CHIPEKAUKAZI** (chipakadzi) MASO A NG'OMBE (zipatso za muwale). Zonsezi anazisanganiza pamodzi ndi maluwa. Anatenga mankhwalawo namamusambitsa mwanayo potuluka ndi polowa duwa. Posamba amamuyang'anitsa komwe kuli duwalo. Amamusambsira **PADZALA** (padzenje lotaya zinyalala). Zizindikiro za mauka zidali kutentha pa mtima ndi kuzuna m'manja.

Adamufuniranso mankhwala a **UTUMBIDWA** (kubadwamwana wina asanakule). Mankhwala amenewa anali omaphikira ndi nkhuku pamodzi. Kudya kwa mankhwala kudali kongodya minofu ya nkhukuyo. MAafupa ake amaocha pamodzi ndi mizu napanga **KHUNDABWI** (mankhwala opera womathira m;ndiwo).

Pa nthawi ya chikuta atate ake motere

- a. Adafuna mankhwala othira m'phala la mwana kuti m'mimba musamampote
- b. Adafuna nkhuku zowathokoza anamwino omwe adathandiza m'chkuta.

Atate ake a Nthondo ankakondana kwambiri ndi alamu awo, a Chembe. A Chembe adali mfumu yoopsa. Anthu owanyoza a Chembe ankamukalipira koopsa. Ena amatha kuphedwa.

Atate ake a Nthondo sankasowa polima chifukwa adakwatira mlongo wake wa mfumu. Motero adakwatira dziko. Tsono akanatha kulima pena paliponse. Luso lawo lidali lokonza MADEWERE (nsalu zopangidwa ndi luzi la bwazi)> Dewere amapanga ndi luzi. Chifukwa cha chimenechio pakhomu pa atate ake a Nthondo sipamachoka anthu. Nthawi zones padali anthu ambiri. Anthuwa amabwera kudzaonera ndi kusilira lusoli. Pochoka anthu anali atakhuta. Atate a Nthondo amachoka munthu wosamana. Adali munthu wopatsa. Mlezi wa mwana ndi ka mtanda make ndi kamthiko. Tte wake komba m'nhali Lu! Lu! Lu! Birimankhwe liza mkonono, mwana agone. Anthuwo powathokoza amabweretsa mphatso monga nkhuku, mbuzi ndi zina.

Tsiku lina mbale wake wa atate ake a Nthondo adalumidwa ndi nyalugwe kuuzimba. Mwini tchire adayimbidwa mlandu namulipiritsa mbuzi zinayi.

Tsiku lina m'mawa mkamwini wa munthu wina adapita kwa atate ake a Nthondo nakawletsa kulima pamalo pena. Iwo adamulekera malowo namuza kuti akalime chifukwa pansi salimbirana.

Itatha nkhaniyi atate ake a Nthondo adayamba kudwala litsipa laching' alang'ala. Adayesa mankhwala ambiri monga : CHIMBALU (cha Mtengo wong' aluka ndi mphezi), zitsa za m'njira koma sanachire. Adakawombeza ula. Ulawo udagwera munthu wina wakuchikazi. Wolodza mnzakeyo adauzidwa kuti **AKAKHWISULE** (kupereka msembe) komabe izo sizidathandize. Atate a Nthondo adamwalirabe. Asadamwalire bambowa adamuchenjeza mwana wawo kuti, “**magwiragwira amapha manja**” ndipo “**mapenyapenya amapha maso**”.

IMFA YA BAMBO A NTHONDO

Pamaliro a atate a Nthondo padachitika ndondomeko zones za pamaliro monga

- a. Kutumiza mithenga
- b. Kubuma (kulira)
- c. Kuyimba mlandu ndi atsibweni a Nthondo chifukwa cha nkhani yam aula ija. Atsibweni a Nthondo adalipira mbuzi.
- d. Amake adavala zingwe m'mutu
- e. Adalira malirowo mwezi ndi theka. Panthawiyo sankasamba
- f. Ataphika mowa adameta ndipo padabwera gule. Amayiwo adasupa guleyo

Amayi ake a Nthondo adakana kukwatiwa chifukwa choti adakula.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Kodi nthawi imene adabadwa Nthondo nkuti atate ake ali kuti?

Nthawi imene adabadwa Nthondo atate ake adali kuntchito

yomanga ulalo pamtsinje pena pomwe a Mwalapa adankha ndi madzi.

2. Atate ake adathandiza bwanji panthawi yachikuta. Tchulani zinthu ziwiri.

- a. Adafuna mankhwala othira m'phala la mwana kuti m'mimba musamampote
- b. Adafuna nkhuku zowathokozena anamwino omwe adathandiza m'chikuta.

3. Kodi atate ake a Nthondo adadwala litsipa la ching'aling'ala pambuyo pa zochitika zanji?

Atate ake a Nthondo adadwala litsipa la ching'aling++ala pambuyo pankhani yomwe abambo ena adabwera nayo kuwaletsa kulima pamalo pena. Iwo sadalongololole adawasiyira nanena kuti, "Pansi salimbirana".

4. Anthu adayesa mankhwala anji ochilitsa litsipa la ching'aling'ala?

Adayetsa chimalu chowazidwa ndi mphezi, zitsa za mnjira.

5. Tsopano lemani mawu mmalo osiyidwawo.

Atate ake adakamanga ulalo pamtsinje womwe a _____ adamka ndi madzi. Potsiriza ntchito mnjira munthu adawathangira nawauza kuti kunyumba kwawo _____ mwana. Mankhwala am'mimba omwe ankhathirira Nthondo m'phala adali _____

. Atate a Nthondo adathokoza namwino powapatsa _____. Nthawi yotuluka ndi mwana m'chikuta anamwino adamveka _____. .ankaleredwa ndi

Mwalapa, asanu, kudabadwa mwana wamwamuna, matumbo a khoswe, nkhuku, tizingwe m'manja ndi m'miyendo, alongo ake, chikopa cha mbuzi, kumaula, mbuzi ya kumitu.

UBWANA WA NTHONDO

Atamwalira atate ake, Nthondo ndi amake aja ankakhala mwaumphawi. Nthawi zambiri ankasowa chakudya. Kamodzikamodzi atsibweni ake ankamupatsa chakudya pang'ono. Amake ankasowa munthu wowamangira nyumba ndi tsidwi la nkhokwe. Amake a Nthondo adali kuganizira amuna awo. Nthondo adalinso ndi chisoni. Patapita masiku, Nthondo adaleka kugona m'nyumba ya amake. Adayamba kukagona kumphala.

Nthondo adayamba kupita kubusa kukaweta mbuzi za a Chembe. A Chembe adali atsibweni ake. Kubusa ndi kumphalako, Nthondo adaphunzira:

a. Kuba

Ankaba m'madimba mwa anthu, m'minda ndi m'nyumba mwa make. Amaba kulikonse kumene ankayenda

b. Kunama

c. Mwano

d. Ndewu/zachifwamba.

- Tsiku lina pamudzi pawo padadutsa anthu achilendo. Iye adathamanga mtchire mokhamokha kukawagenda anthu aja. Mwalawo udamenya munthu. Iye adalira nati “mayo!”. Mpaka adabwerera kukanena kwa mfumu, munthu yemwe adaponya mwalawo sanadziwike. Apo munthuyyo adangobwerera.
- Paubwana wake Nthondo adakulanso ndi ulesi. Sadathandize amake kumanga nyumba ndipo atamupempha adangovomera kuti amanga koma osachita chilichonse. Amake adachita kukongola chimera **NKUFULULA** (kuphika) mowa, koma mowawo udali wochepa ndiye anthu sadamange nyumbayo. Adamanga ndi munthu wina wachifundo. Chifukwa chakuba nkhunda Nthondo, a Chembe adalipira eni nkhundazo mbuzi zisanu. A Chembe adadana naye Nthondo kwambiri. Nthondo adakula wosafuna kulangizidwa. Munthu uja adamangira nyumba amakeyu adamulalatira pomwe ankamuweruza. A Chembe adamuuza kuti kudali CHAMBE (chiwindo) m'minda ndi m'madimba ambiri.
- Munthu wina m'mudzimo adalengeza kuti anthu amamuthera dzinthu m'munda mwake, ndipo amene adzabe adzalasidwa. Nthondo sadasamale. Adatenga mnyamata wina kukaba naye ndipo mwa tsoka mnzakeyo adalasidwa ndi kuferatu. Mlandu wa nkhaniyu suunathandize chifukwa mwini mundayo ankati adalasa nguluwe osati munthu ayi. Iye adati anthu adali atachenjezedwa kale. Nthondo ataona kuti m'mudzimo sakukhala bwino ndipo kuti a Chembe ndi amayi ake sadamconde adathawira kwa mnzake wa dzina. Amayi ake adamwalira ai kwa mnzake wa dzinako. A

Chembe ankamutumizira mithenga yomuuza za matenda amakewo koma iye sadasamale. Apa adaonetsa kusowa chikondi ndi kuyipa mtima ngati mfiti. Kwawoko adapita ndi mnzake wa dzinayo koma malirowo atayika kale.

- Nthondo atakhala kanthawi adayamba kupangana ndi anzake aja kuti apite ku Harare. Adasirira mnyamata wa m'mudzi mwina yemwe adabwera ndi chuma chambiri. Nthawi yomwe adakacheza ndi mnyamatayo amakafunsa za ku Harare. Nthondo adamubera MBOTA (ulusi womangira nsalu) yake. Popita Nthondo adaonetsa anzake mbota ija. Iwovo m'malo mumudzudzula adati, "Ife tinapusa bwenzi titaba yathu".

KUYANKHA MAFUNSO

1. Tchulani mavuto awiri omwe adali pakhomo pa a make a Nthondo atate ake atamwalira.

Atate ake a Nthondo atamwalira padali mavuto awa pakhomo

a. Njala

b. Kusowa munthu wowamangira nyumba ndi nkhokwe

2. Kubusa ndi kumphala, Nthondo adaphunzirako makhalidwe oipa ambiri. Tchulani makhalidwe asanu okha.

Kuubusa ndi kumphala Nthondo adaphunzirako izi zoipa

a. Kuba

b. Ndewu

c. Chiwembu

- d. Kunama
- e. Mwano

3. Amake a Nthondo atasowa wowamangira nyumba adachita chiyani kuti apeze nyumba?

Amake adachita kukongola chimera **NKUFULULA** (kuphika) mowa, koma mowawo udali wochepa ndiye anthu sadamange nyumbayo.

4. Kodi Nthondo ataona kuti amake ndi atsibweni ake akudana naye adatani?

Nthondo ataona kuti amayi ndi amalume ake akudana naye athawankumakakhala kumudzi kwa mnzake wa dzina.

5. Nthondo adaonetsa kusowa chikondi kwa amakewo. Perekani mfundo ziwiri ndipo mutsimikizira mfunduzo.

- a. Nthondo adasowa chikondi povomera kuti awamangira nyumba koma sadamange
- b. Atalandira uthenga woti amayi ake akudwala sadapite kukawaona mpaka adamwalira iye kulibe.

MAULENDO

- Anyamata aja adanyamukadi ulendo wawo wopita ku Harare pamodzi ndi a Mdima , abambo a mumudzi momwemo.
- Paulendo . Nthondo sadagwirizane ndi anzake. Adali kukana kugwira ganyu kuti apeze zakudya. Pamene po adayamba kuchita

mwano ndipo anzakewo adayamba kumumenya. A Mdima adali kumuleretsa pa ndewuyo. Anzakewo adamuuza kuti ngati azichita mwano akhoza kumupha chifukwa padalibe yemwe akadanena kwavo.

- Adakali pa ulendewo, tsiku lina Nthondo adang'amba nkhokwe ya munthu wina ncholinga chokaba mapira. Mwini nkhokweyo adamuona namgwira. Anzake aja atazindikira kuti Nthondo wagwidwa adamuthawa. Ankaopa kuti nawonso angawagwire powaganizira kuti nawonso ndi akuba.
- Iwo adati, phukusi la moyo sasungirana. Nthondo atamasulidwa, adamilamula kuti agwire ntchito kwa munthuyo chaka chimodzi.
- Anzake aja atafika ku Harare, adayamba kugwira ntchito. Nthondo nthawiyi nkuti ali pachilango. Tsiku lina adathawa natengana ndi anthu ena omwe ankapitanso ku Harare. Ku Harare Nthondo adalowa ntchito yosamalira nkhuku ndi kumatolera mazira. Tsiku lina adaba nkhuku nanamiza mzungu wake kuti idasowa. Mzunguyo sanadandaule nazo. Adamukhululukira. Patapita masiku Nthondo adanama kuti adali kudwala. Aadanyamuka napita kumunda wa mzungu uja kukaba maungu atatu. Adamgwira namponya m'ndende, sabata zitatu. Ali m'ndende adalota maloto oyipa. Adalota atalowa m'dziko la mdima. Sankathanso kuona bwinobwino. Kutulo komweko adalotanso mnyamataya uja adalasidwa mmunda uja, atapita kukaba. Mnyamatayu amamuthangitsa Nthondoyo. Nthondo sanathe kumuona bwinobwino mnyamatayo. Maonekedwe ake adali atali. Adali

atasanduka. Mnyamatayo sadaleke kumuthangitsa Nthondoyo. Kenaka adadzuka.

- Ntondo atatuluka mndende muja, mzungu uja adamuchotsa ntchito. Ananyamuka nakafunsa ntchito kwina. Adapeza ntchito yoyendetsa ng'ombe zolima. Tsiku lina mnzake adapulumutsa ng'ombeyo ndipo idali pafupi kumugunda. Nthondo anathamangira nzakeyo namponda pa mtima. Mnzakeyo adakomoka, nthawi yomwego Nthondo adagwidwa naikidwa mndende. Adakhala mndende miyezi isanu ndi umodzi. Kenaka adamuuza kuti adali ndi mwayi poti mnzake sadafe, koma akadafa, nayenso akadaphedwa.
- Ali mndendemo, Nthondo adalota maloto oyipa. Adalota ali kuuzimba. Mikango iwiri idali kumupirikitsa, idamugwira nimudya. Patapita masiku angapo adalotanso. Adalota munthu atavala zovala zoyer. Munthuyo adali ndi ndodo yowala. Apo munthuyo adamuloza nayo ndodo ija nati “ Ndizakulanga ukapanda kusiya zoyipa zakozi.”
- Atatuluka mndendemo, Nthondo adayambaso ntchito yake ija. Katundu ndi ndalamza zake adazipeza. Padalibe munthu yemwe adaziononga. Tsono Nthondo adaganiza zoti alemere msanga ndi kuti mfiti zisamutambire. Apo adanyamuka napita kwa sing'anga. Sing'angayo anamutemera mankhwala oti azichititsa chidima mwini katunduyo. Mankhwalawo adamupatsiranso pamodzi nd mchira wa fisi.

- Tsiku lina Nthondo adayamba kudwala. Anthu ena anamutengera ku chipatala, koma atafika kumeneko, iye adakana kudya mankhwala achizungu. Iye ankati mankhwalawo ndi owawa kwambiri. Iye ankakhulupirira mankhwala achikuda aja. Atachira adayamba kuganiza kuti dzikolo (Harare) ludamuda. Tsono anayamba kuganiza zobwerera kupita kwavo. Adaganiza zotsazika mzungu uja.
- Paulendo wobwerera sadayende ndi anzake aja. Adatengana ndi anthu ena a kwavo. Paulendowo Nthondo adasakaza ndalamaka zones. Analu kugula zakudya. Anzake aja sadamudzudzule. Ankangomuyang'ana. Pomwe iye ankati "tiyeni tigule zakudya". Anzakewo ankakana. Nthondo adayamba kuwaseka namati "Mukaigwirtsa ndalamayo idzaswa kodi? Ndalamaka nza azungu, ife tingosauka". Anzakewo ankangoseka. Tsono adafika pamudzi paja adaba mairapa. Iye adali kuseka namawawuza anzakewo kuti adagwidwa kuba mapira pamudzi pamenepo.
- Tsono atafika pa mtsinje, adaoloka ndipo anzake aja adamuuza kuti awapeza pa mtunda pake. Adanena izi atamwa madzi mumtsinjemo. Nthondo adayamba kuchotsa thekenya. Adaika katundu wake poteropo. Psanapite nthawi yayitali, padatulukira munthu amvekere balamanthu! Munthuyo adali woseketsa. Iyeyo adali kutafuna mtedza. Adatenga mtedza. Adatenga mtedza wina namugawirako Nthondo. Apo adamuuza Nthondo kuti akadatha kumuthandiza kusenza katunduyo. Nthondo adamuuza amusenzere kuti akamuikire pomwe padali anzake aja. Adamuuza munthuyo kuti

akamulipira ndalama. Munthuyo adasenza katunduyo. Nthondo atamwa madzi adapita pa mtunda pomwe adayima anzake aja. Nthondo adadabwa poona kuti munthu uja sanafike naye katundi uja pamalopo. Pomo anzakewo adamuuza kuti munthuyo adaba katunduyo.

- Apo adayamba kufunafuna katunduyo. Anzakewo adamuthandiza tsiku lonse lathunthu koma sadamupeze katunduyo. Adanyamuka nayamba ulendo wawo wonka kumudzi. Nthondo adafika ku mudzi ali wopanda katundi. Atsibweni ake adati choncho palibe kanthu chachikulu n'chakuti iyeyo adabwerea ali ndi moyo.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Tchulani makhalidwe oipa awiri omwe adasautsa Nthondo popita ku Harare.

Makhalidwe oipa awiri omwe adasautsa Nthondo ndi

- a. Kuba
- b. Ulesi

2. Kodi ku Harare Nthondo ankagwira ntchito yotani kwa mzungu uja. Tchulani ntchito imodzi kwa mzungu aliyense.

Ku Harare Nthondo adagwira ntchito

- a. Yosamalira nkhuku ku mzungu woyamba
- b. Yoyendetsa ng'ombe zolima ku mzungu wachiwiri.

3. Tchulani zinthu ziwiri zomwe Nthondo adaba ali ku Harare.

zinthu ziwiri zomwe Nthondo adaba ali ku Harare ndi

- a. Nkhuku
- b. Maungu

4. Kodi Nthondo adaganiza kuti ndi chiyani chomwe chidali kumuika mndende? Adayesa kuthesa vutoli popita kwa ndani?

Nthondo adaganiza kuti chomwe chidali kumuikitsa mndende ndi kulozedwa ndi mfiti.
Adayesa kuthesa vutoli popita kwa sing'anga kukatemera mankhwala mfiti zisamutambire.

5. Tsimikizani kuti Nthondo adali ndi mtima wa umataya.

Ali paulendo wobwerera kumudzi amangogula yekha zakudya, anzake akungomuyang'anira koma nkumadyanawo zakezo akayankhula namati, kodi mukaligwiritsa khobidilo liswa?

6. Chifukwa chiyani Nthondo adakafika wopanda katundu?

Munthu wina wosamdziwa kwavo adamunamiza kuti amusenzereko katundu ndipo akaime pomwe padali anzake pamtunda. Atatha kuchotsa thekenya, nkumwa madzi adakafika pamtundapo, adadabwa pomwe anzake anamufunsa komwe wasiya katundu. Iyenso sadamvetse, adadziwa kuti munthuyo ndi mbala. Adafuna tsiku lathunthu koma osamupeza ayi.

NTHONDO ABWERA KUCHOKERA KU HARARE

- Atabwera ku ulendo wa ku Harare uja, Nthondo adayamba kuvutika kwambiri katundu wake adamubera. Adaoneka ngati sadapite ku Harare. Atsibweni ake adayamba kumudandualira. Nthondo adalibe chowapatsa. Alongo ake sadawapatsens kanthu.
- Patapita masiku anzake aja omwe adatsala ku Hararewa adabwera. Adatenga chuma koma patapita masiku chidathanso. Nthondo adapanga SANSI (chinthu choyimbira) namayimba. Sansiyo idamukumbutsa umasiye wake. Poyimba iye ankati:

Ine nkadakhala mbeta

Sinchiona ine

Sinchiona ine chiwala

Sinchiona ine chiwala mchenga

- Nthondo adali mwana wochititsa manyazi. Adali wakuba, wandewu, waulesi ndi wamwano. Nthondo adasauka chifukwa cha makhalidwe ake oipa. Ngakhale adapita ku Harare kukagwira ntchito , ulendo suunamupindulire chifukwa cha khalidwe lake loipa.
- Atakhalakhala, anyamatawa adapangana zopitanso ku ulendo. Uwu udali wa mtengatenga. Mtengatenga udali wa katundu wa azungu kuchokera ku Kapata (Chipata) kunka naye ku Kabula (Blantyre).
- Ulendo umenewu udali wovuta. Adali kudutsa m'malo ambiri achilendo . Adadutsa midzi yambiri ndipo Amati akaona kuti kwada, ankapempha malo ogona m'midzi yin. Tsiku lina adafika pamudzi wa Angoni. Pamudipo mfumu idawalandira bwino. Madzulo anyamata a m'mudzimo adayamba kuvina ngoma. Nthondo

adalowa m'bwalo nayamba kuvina nawo. Iye sankatha kuvina. Adali kumangolakwitsa. Nthondo adapalana ubwenzi ndi anyamata a m'mudzimo. Adanyamuka pamudzipo napitirira ulendo wawo.

- Adayendanso mitunda ina napempha malo m'mudzi wina. Usiku mmidzimo mudalowa mikango moti anyamatawo sadagone bwino. Kutacha adanyamuka naoloka mtsinje wa Bua. Adaolokera pa **GUMBWA** (udzu womera pa madzi). Adachita mwawi kuti adapeza munthu wowalondolera moyenera kuponda.
- Kutawadera adapemphaso malo pamudzi pena. Tsiku limenelo Nthondo adakondwa kwambiri. Adapita kukaba nkhuni pakhomu pa munthu wina. Mwini nkhuniyo adamugwira **NAMUZENGA** (namuyimba) mlandu. Atalipira adayambanso ulendo wawo. Adapeza mzungu wina anali ndi katundu. Apo mzunguyo adawapatsa katundu uja kuti akatule kwa mzungu wa ku Kabula.
- Usiku wina Nthondo adalota maloto oipa. Adalota atate ake akupha nsomba. Nthondo adapemphako nsombazo koma atate ake adamkaniza nati, "Iwe sindiwe mwana wanga chifukwa umandichititsa manyazi ndi kuba kwakoku." Nthondo adaba nsomba imodzi. Atate ake aja adayamba kumuthamangitsa. Iye ankalephera kuthawa. Atate akewo adamugwira pakhosi. Nthondo **ADABANIKA** (kulephera kupuma).
- Nthondo atafotokozenza za malotovo, iwo adamuuza kuti kulota munthu wakufa ndi ziwanda. Anzakewo adamuuza mankhwala adali mizu ya mathulisa.

- Paulendowu adakumana ndi njovu. Adabwerera nakapempha malo m'mudzi mwina. Kutacha adaptiriza ulendo wawo naoloka Lilongwe, Diamphwi nai Linthipe. Adavutika pa ulendo umenewu chifukwa cha njala. Atafika pamalo pena adapeza mimbulu itagwira nyama. Iwo adalanda nyamayo ndipo Nthondo adayidyetsa nyamayo kwambiri. Potsririza idamutsekula m'mimba.
- Atayambanso ulendo uja, mnzawo wina adayamba kumva miyendo kupweteka. Adapempha malo nadwazika mnzawoyo ndi Nthondoyo. Nthondo adali kuvutika ndi m'mimba. Pamudzi umenewu anyamatawa adaphunzira za chkhirisitu ndipo adakopeka ndi chkhirisiticho, Nthondo adakopeka kuposa ena aja. Mawu amene mphunzitsi adalalikira ndi mapemphero ake zidamugwira mtima. Nthondo adawonetsa mtima wolapa koma mnzake mmodzi adamugwetsa ulesi atamufunsa kuti ngati iyeyo ataba kanthu sangadye nawo. Adamuuza kuti angosauka chabe. Nthondo adafunitsitsabe kutembenuka mtima koma anzake aja adangomufooketsa.
- Usiku wa tsiku Lasabatalo Nthondo adalota maloto oyipa. Adalota ali kudziko lachilendo. Uko adapezako anthu akunzunzika ndi moto womwe udali kuphulitsa maso awo. Adaonanso ena amene ankaimba nyimbo zawo zonga zimene adazimva msanawo. Gulu lililonse lidali ndi mwini wake. Gulu la kumotolo mkulu wawo adali munthu woopsa wa nyanga ziwiri ndi mchira wamoto kunsonga kwake. Gulu loyimbalo mkulu wake adali wamtali wovala zoyer. Anthu awriwa adayamba kulimbirana Nthondoyo. Woopsayo

adamkupatira kumukokera kumotoko nati, “Tayireni, munthuyo ngoyipa, ngwanga, “munthu wabwino uja adangomu gwira dzanja nati “Ngwanga ndamugula”. Maloto onse amene ankavuta Nthondo adatha atakhala mkhirisitu.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Nthondo atafika kumudzi kwawo adayipidwa kwambiri. Chifukwa chiyani?

Nthondo adaipidwa chifukwa anthu amangomupempha kuti awagawire chuma.

2. Nthondo ndi anyamata anzake aja adapangana kuyenda ulendo wanji?

Nthondo ndi anyamata anzake aja adapangana kuyenda ulendo wokatenga mtengatenga ku Kapata kukatula ku Kabula.

3. Chimene chidadodometsa anyamatawa pooloka Bua chidali chiyani?

Chimene chidadodometsa anyamatawa pooloka Bua ndi ku olokera pa gumbwa.

4. Tchulani zilombo zitatu zomwe adakomana nazo pa ulendo wantengatenga uja?

Zilombo zitatu zomwe adakomana nazo pa ulendo wantengatenga NDI

a. Mikango

- b. Njovu
- c. Fisi
- d. Mimbulu

5. Paulendowo adaoloka mitsinje ingati?

Adaoloka mitsinje inayi iyi:

- a. Bua
- b. Lilongwe
- c. Diamphwi
- d. Linthipe

6. Anzake a Nthondo adali oyipa. Samamulimbikitsa kuchita zinthu zabwino. Perekani mfundo zitatu kutsimikiza zazimenezi.

Mfundu zitatu zotsimikiza kuti anzake a Nthondo adali oyipa

- a. Ataba mbota za mnyamata wa ku Harare uja m'malo moti anene kuti kabwezere kapena kuti walakwa, iwovo adati, " Ife tidapusa tikadaba zathu"
- b. Atagwidwa akuba mapira, ali paulendo wopita ku Harare, anzakewo, adamuthawa ali, "Phukusi la moyo sasungirana."
- c. Nthawi imene adamva za mawu a Mulungu Nthondo adali ndi mtima wolapa koma atawafotokozenza anzakewo, mnzake wina adamuchititsa ulesi nati, "Monga ife tikaba, iwe sungadye nawo? Ha! Wangosauka iwe, choipa n'choipa, chika sichiyyera.

7. Nchifukwa chiyani Nthondo adali wosowa mtendere usana ndi usiku atamva mau a Mulungu?

Nthondo adali wosowa mtendere usana ndi usiku atamva mau a Mulungu chifukwa cha machismo ake ndipo adachita mantha ndi malaliko aja.

KUSINTHIKA KWA NTHONDO

NTHONDO ASINTHA MAKHALIDWE AKE

- Atabwerako kumtengatenga kuja Nthondo adafotokozena anthu a m' mudzi mwawo za mmene adayendera ulendo wawo ku Kapata mpaka ku Kabula. Adawafotokozena zones zimene adakumana nazo pa ulendowo monga
  - a. Za zovuta
  - b. Zilombo zolusa
  - c. Mitunda yosowa madzi
  - d. Kusowa zakudya
- Panthawiyi Nthondo adali atasintha kwambiri. Anthu ena sankadziwa kuti adabwera ndi kuti adali mmudzi momwemo. Ankakonda kukhala kubwalo ndi akukuluakulu natumikirako. Kuyendayenda adaleka.
- Anthu adadabwa powona kuti Nthondo adaleka kuba. Atsibweni ake adakondwera naye kwambiri nampatsa mkazi. Nthondo adamukana mkaziyo chifukwa kadali kamwana. Kamakana kudyera naye nsima pamodzi.
- Nthondo adakhala napangana ndi mnzake wina kuti aleke kuyenda ndi anzao ochita zoipa kuti alowe sukulu. Aadapanganso zofunsira mbeta kuti akhale m'mabanja awo. Nthondo adakapeza mkazi

kumudzi kwa a Mnjoindo. Zonse zidayenda bwino potsata miyambo yawo ngakhale atsibweni ake poyamba adati akane namati kwatalika chifukwa Nthondo adali wodzalowa ufumu wawo. Atamva kuti adzatenga **CHITENGWA** mkaziyo adavomera.

- Nthondo adali kukhala bwino pa banja pake. Ankagwira ntchito mwakhama, kulima, kusoka mphasa, kuswa mphanje, milimo ndiponso kusaka. Apongozi ake adakondwera. Anayamba kumudalira. Patapita miyezi, Nthondo adachita chitengwa ankhoswe akuchimuna ndi akuchikazi atagwirizana. Nkhoswe ya kuchimuna idapereka **NKHUKU YA CHITENGWA (choperekwa potenga mkazi kupita ku mudzi wa mwamuna)**. Poyamba apongozi a Nthondo sadakondwere koma potsiriza adavomera.
- Anthuwa mwambo wawo udali woti mwamuna amakhala kwavo kwa mkazi. Nthond adata kutenga mkazi kupita naye kwavo chifukwa Nthondo adali wokalowa ufumu wa atsibweni ake.
- Nthondo adalimbika kuswa mphanje. Motero adali ndi dzinthu dzambiri pabanja pake. Anthu ambiri amaganiza kuti Nthondo adali ndi **MFUMBA (mankhwala ochulukitsa zokolola)** namapempha mfumbayo. Nthondo dadwauza kuti sadayidziwa mfumba. Adalibe mankhwala oterewo.
- Tsiku lina kudafika mzungu ku mudzi wa a Chembe. Cholinga chake chidali kudzawafotokozena anthu za sukulu. A Chembe adamulandira bwino mzunguyo. Adampatsa mbuzi kuti **AKAYIKE PAKHALA (akaotche)**.

- Pankhani ya sukulu adayitanitsa mafumu a ang'ono kuti akambirane nawo **monga a**
  - a. Mzingwa
  - b. Dzeya
  - c. Chikunje
- Poyamba adati afuna ayambe aganizira bwino. Koma atabwera mmawa, mafumuwa adali ndi cholinga chofuna kukana. Nthondo adalimbikira. Apao mafumuwo adavomera.
- Nthondo adasilira sukulu za ku Domwe zomwe adaziona akuchita mtengatenga. Mafumu a kwa Chembe sanafune sukulu chifukwa choti sukulu imathetsa **MIZINDA (mabwalo kapena malo ometera kapena kuvinira anamwali)**. Adapereka chitsanzo chaku Mvera. Iwo adati sukulu zisadabwere, ku Mvera kudali mizinda yotchuka koma mizinda yonseyo idatha.
- Atsibweni a Nthondo, mafumu aja ndi Nthondo adapita ku boma. Kumeneko adakanena kuti iwo avomera kuti pamudzipo pakhale sukulu. Anthu aku boma adakondwera. Anthu a m'mudzi mwa a Chembe adamanga sukuluyo okha. Azungu a mission adatumiza mphunzitsi.
- Nthondo adathandiza kubweretsa sukulu m'mudzi muja. Sukulu idathandiza anthu ambiri.
- Mmphunzitsi uja amaphunzitsa anthu
  - a. Kuwerenga a,e,l,o,u
  - b. Mawu a Mulungu a BAIBULO (Buku lopatulika)
  - c. Nyimbo za Mulungu

- d. Tsiku Lasabata likafika amauza anthu onse kuti asamagwire ntchito chifukwa tsikulo lidali la Mulungu ndi lo pemphera.
- Kubwera kwa sukulu kudamuthandiza Nthondo kwambiri. Adaphunzira mawu a Mulungu nabatizidwa. Anthu enanso adakopeka namutsatira. Nthondo adayamba kupezamtendere atamfotokozena m'mphunzitsi mavuto ake, m'mphunzitsiyo adamuuza kuti akhale ndi mtendere atsate Yesu.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Kodi chenicheni chimene chidasintha makhalidwe a Nthondo nchiyani?

Chenicheni chimene chidasintha makhalidwe a Nthondo ndi ulalilki umene adamva pa Domwe.

2. Tchulani ntchito zabwino zomwe ankachita Nthondo atatembenuka ndi kukhala mkhirisitu.

Kukhala pagulu la akulu pabwalo ndi kumatumikira kulima, milimo , kusaka ndi zina.

3. Atsibweni ake adachita chiyani powonetsa kukondwa kwavo ndi kusintha kwa Nthondo.

Adamupatsa mkazi koma Nthondo adamukana chifukwa adali wamng'ono.

4. Chifukwa chiyani Nthondo adatenga chitengwa?

Nthondo adatenga chitengwa chifukwa adali woyenera kulowa ufumu wa atsibweni ake.

5. Maganizo a Nthondo adali osiyana kwambiri ndi maganizo a anthu ena pankhani ya sukulu. Adasiyana bwanji?

Nthondo adakonda sukulu, anthu ena adakonda mizinda.

6. Nthondo adapeza mtendere atatani?

Atamfotokozena m'mphunzitsi mavuto ake, m'mphunzitsiyo adamuuza kuti akhale ndi mtendere atsate Yesu

UFUMU WA NTHONDO

- Atsibweni ake a Nthondo atamwalira, Nthondo adalongedwa kukhala mfumu Chembe. Mfumu imene imamulonga Nthondo ufumu umenewu idamveka chigwinjiri chaufumu kudzanja namuyimmbira nyimbo motere:
Ponda Ye! Ye! Ye! Ponda.
- Nthondo atalowa ufumu, mafumu aja a Mzigwa ndi a Dzeya adabwera kudzamkumbutsa kuti ngakhale iye ndi mfumu ya chikhristu koma asaphe mzinda. Nthondo adawakanira nanena kuti iye mzinda adalibe nawo ntchito, Adawauza kuti chinthu chachikulu ndi kutsata kuti chinthu chachichikulu ndi ndi kutsata Yesu basi. Mafumu aja atakhumudwa ndi kukwiya. Anthu ambiri mmdzimo adalowa chikhristu chifukwa Nthondo adawalimbikitsa, Patapita nthawi Nthondo adamwalira atadwala chibayo. Maliro ake adayikidwa pa chikhrisitu.

MAKHALIDWE A NTHONDO

- Pa unyamata wake, Nthondo anali wamakhalidwe oipa.

1. Nthawi zambiri amagidwa chifukwa chakuba. Nthondo angakhale adalangidwa mnjira zosiyanasiyana, sanasinthe makhalidwe ake. Kubaku adakula nako mpaka tsiku lomwe adatembenuka.
2. Nthondo adaphunziranso uchifwamba adali kuthamangira alendo omwe ankadutsa mmudzi mwawo. Amawagenda atabisala. M'tchire.
3. Ulesi wake udaonekera kwambiri pomwe ankalephera kumangira mayi ake nyumba. Paulendo wonka ku Harare Nthondo adakana kugwira ganyu zonsezi zidali kuonetsa kuti Nthondo adali mlesi.
4. Nthondo adali wouma mtima. Sadapite kuka ona mayi ake akudwala. Angakhale atsibweni ake adamtumizira uthenga, iye sadafune kukaona mayi akewo, iye adali kungokhala kwa anzake aja.
5. Nthondo adali wosatumika. Sankakhala kubawalo chifukwa anali kuopa akulu kuti angamamutume.
6. Nthondo adali munthu wabodza. Kubusa atamenyedwa pobwera atavulala, adati ankagosewera. Pochoka ku Harare adaunamiza mzungu uja kuti kwao kudachitaka maliro.
7. Nthondo adali munthu wosaweruzika. Adalalatira munthu yemwe amamulangiza kuti amangire mayi ake nyumba. Komanso angakhale amalandira zilango chifukwa chakuba, Nthondo sanasinthe makhalidwe ake.
8. Nthondo adali munthu woyendayenda, Nthondo samapezeka pakhomo.

9. Nthondo adali wosirira moipa. Atapita kukacheza kwa mzake adaona mbota. Adasirira koma potsiriza adaba.

MAINA A MALO

- **Harare**

Kumzinda (Tauni komwe) Nthondo ndi anzake adagwira ntchito.

- **Dzalanyama**

Dela lomwe Nthondo ndi anzake adadzera popita ku Harare.

- **Zambezi**

Mtsinje womwe adaoloka popita ndi kubwera ku Harare.

- **Kapata**

Komwe adakatenga katundu wa mtengatenga masikuano timati Chipata.

- **Kabula**

Komwe amakatula katundu wa mtengatenga. Lero timati Blantyre

- **Buwa**

Mtsinje womwe adaoloka popita ku ka Kapata ndi pobwerera.

- **Lilongwe, Diapmhwi, Linthipe**

Mitsinje ina yomwe adaoloka paulendo wa mtengatenga.

- **Domwe**

Mudzi omwe Nthondo ndi anzake adapeza chipembedzo cha chikhrisitu ndipo komwe adamva za chikhrisitu koyamba.

- **Kapeni**

Malo ozizilra kwambiri komwe Nthondo ndi anzake adapsambala nthawi ya mtengatenga.

- **Mnjondo**

Mudzi komwe Nthondo adakwatira.

• Mvera

Komwe kudalowa chikhrisu moyambirira koma mizinda yonse idatha.

MATANTHAUZO A MAU

1. Litala

Malo osema bwino pachulu pomwe amaikapo kambiya kpgwiriramo imswa pamwamba amaphimbapo udzu.

2. Kanyaza

Makometsero amkanda omwe amapanga m'mbali mwa nguwo yoberekera Nthondo.

3. Utumbidwa

Matenda omwe amagwira mwana woquezeka ndi mnzake wakhanda mwinanso ngakhale khandalo lisanabadwe.

4. Kukhwisula

Kupereka nsembe kwa mizimu.

5. Chambu

Mtsiriko, chiwindo

6. Sansi

Mtundu wa zoyimbira, chopangidwa ndi Shala

7. Gumbwa

Mtundu waudzu womwe udamera pamtsinje wa Buwa. Mmalo ena udagwirana nkulimba kwambiri

8. Chitengwa

Mwambo wotenga mkazi wako kukakhala naye kwanu. Kuchoka pachikamwini.

9. Mizinda

Mabwalo ometera aamwali , zigwiriza nanso ndi gule wamkulu.

ZOLINGA ZA OLEMBA BUKU LA NTHONDO

A.S.J. Nthara adafuna kuonetsa zolina izi zolembera buku la Nthondo

1. KUKOMETSA CHIKHRISITU

- A.S.J. Nthara akufotokoza za chikhaldwe cha anthu akuda. Anthu akuda ali ndi njira zawa zolerera ana. Ana amaleredwa ndi anthu ena osati eni makolo.
- Nthondo adaleredwa ndi mlongo wake. Koma atakula Nthondo adapita kukakhala ku mphala.
- Mphala ndi nyumba yogona ana okhaokha omwe sangathe kusiyantsa zinthu zabwino ndi zoipa monga kuba, kusalemekezana, ndi mwano. Komanso ana a kumphala amapita kuubusa. Kumenekonso zinthu zambiri zoipa zimachitika monga :
  - a. Kuba
  - b. Kumenyana
  - c. Bodza
  - d. Kutukwana
  - e. Mwano

Zinthu zonsezi ndi zosowa chikondi zomwe akhrisitu sayenera kuchita.

2. CHUMA CHIMATENGA ANTHU MTIMA

- Palibe munthu yemwe sakonda chuma. Palibe munthu amasankha kusauka. Chifukwa chokonda chuma, Nthondo amaba. Komanso Nthondo akuoneka kuti adali munthu wadyera.
- Nthondo amaba zinthu zambiri, poyamba chifukwa chosowa, komanso chifukwa cha khwinthi ndi zinthuzo.
- Munthu wina aliyense aafuna kulipidwa pa ntchito kapena chomwe amagwirira ena. Azungu okha amatha kukhululukidwa. Iwowa adali akhirisitu.

3. KUTEMBENUKA MTIMA KWA MUNTHU WOIPA

- Munthu woipa makhalidwe m'buku la Nthondo ndi Nthondo.
- Nthondo adali woipa m'makhalidwe. Koma atalota maloto ambiri, maloto a bambo wake adayamba kumusintha maganizo.
- Nthondo adayamba kuganizira za moyo wa chikhirisitu ndipo potsiriza adabatizidwa. Adathandiza kumanga sukulu yomwe idathandiza m'mudzimo.
- Nthondo adakana kuchita zinthu zachikunja, monga kusunga m'zinda. Ambiri m'mudzi mwa Chembe adalowa chikhirisitu.

4. MALAMULO A MULUNGU

- A Nthara akuonetsapo malamulo a Mulungu angapo mu buku la Nthondo.

Monga:

a. Lemekeza atate ako ndi amako.

- Nthondo sadalemekeze amayi ake. Sadawamvere, amawachititsa manyazi ndi makhalidwe ake oipa. Nthondo adakana kumangira nyumba amayi ake.

b. Usabe

Konse kumene Nthondo amapita amaba zinthu zosiyayasiyana.

Vuto lalilulu lomwe adali nalo lidali losalemekeza katundu wa eni.

Zinthu zomwe nthondo adaba ndi izi:

- Misinde m'dima mwa mwa munthu wina
- Ndiwo mumphika wa amake
- Ufa womwe adayanika apongozi ake akazi a Chembe.
- Mbota za mnyamata wobwera kuchokera ku Harare
- Nkhunda, zomwe adamulipiritsa nazo mbuzi zisanu- Adalipira atsibweni ake.
- Mapira ali panjira yopita ku Harare.
- Nkhuku ya mzungu ku Harare
- Maungu atatu a m'mimba mwa mzungu ku Harare.
- Katundu wa mnzake amene adabwera naye ku Harare.
- Katundu wa mnzake amene adabwera naye ku Harare.
- Nkhuni nthawi imene adali paulendo wa mtengatenga ku Kapata kupita ku Kabula.

c. Usaphe

- Nthono adali kubisalira anthu ndi kuwagenda ndi miyala. Adamenya mnzake pomponda pamtima. Apo mnzakeyo adakomoka. Koma mwamwayi adadzuka. Zonsezi zikuonetsa kuti Nthondo sadalemekeze moyo wa munthu.

d. Usachite umboni wonama

- Nthondo adakula ndi bodza. Adali wonama mosabwerera m'mbuyo. Adanamiza azungu ndipo amayi ake.

e. Usasirire

- Nthondo adasirira zinthu mwa njiru. Atapita kukacheza ndi myamata uja yemwe adabwera kuchokera ku Harare. Sadangosirira komanso adaba mbota.

5. CHOIPA CHIMABALA CHOIPANSO

- Zinthu zambiri amakedzanazimaoneka ngati ndi zoipa pa maso pa Khirisitu. Monga mphala ndi mizinda imaoneka ngati zinthu zoipa. Ana okulira pa zimenezi sangakhale ana abwino.
- Nthondo adabadwira m'banja la chikunja. Adalowa ku mphala apo zones zomwe adali kuchita zidali zoipa. Motero khalidwe la Nthondo lidaipira kumphala ndi ku ubusa.
- Akhirisitu ena amati mowa ndi oipa. Amake a Nthondo adaphika mowa kuti apeze chinthu chabwino, nyumba. Koma zidakanika. Apatu zikuonetsa kuti njirayo idali yoipa.
- Nthondo atafuna kulemera adapita kwa sing'anga. Angakhale adatenga mankhwala, kulemera kudakanika. Katundu sadachedwe kutha.
- Nthondo atalowa chikhirisitu adakana kuti mizinda ipitirire, mizinda siidathandize moyo wa anthu. Sukulu yomwe idabwera ndi a mishoni idathandiza kwambiri.
- Pomwe bambo a Nthondo amkadwala adatsata maula. Maula ndi oipa. Apa iwo sadachire, adamwalira.

KUYANKHA MAFUNSO

- 1. Ndi maganizo ochokera m'buku la Nthondo onetsani kuti Nthondo adaphwanya malamulo a Mulungu ambiri.**

- a. Nthondo amaba zinthu za eni ndi za amayi ake ndipo adali wabodza.
- b. Amachita chifwamba ndi kumenya anthu ndi anzake.
- c. Adakana kukaona mayi wake akudwala ndipo sadalole kuwamangira nyumba.
- d. Amachitira mwano akulu

Zonsenzi zikusonyeza kuti Nthondo amaphwanya malamulo awa oti:

- Usabe
- Usachatite umboni wonama
- Lemekeza atate ako ndi amayi ako
- Usasilire zinthu za mwini

2. “Munthu sangagwiritse ntchito njira yoipa kuti apeze zinthu zabwino”. Longosolani mwachidule popereka mfundo ziwiri kuchokera mbuku la Nthondo.

- a. Bambo a Nthondo adamwalira angakhale adafuna mankhwala kwa sing'anga wa maula uja.
- b. Mayi wa Nthondo sadapeze nyumba angakhale adaphika mowa ndi cholinga choti anthu awamangire nyumba.

3. Perekani zolina zitatu za buku la Nthondo.

- a. Kukometsa chikhirisitu
- b. Chuma chimatenga anthu mitima
- c. Munthu woipa amatembenuka mtima ngati akumana ndi chikhirisitu.

4. Mizinda idali yofunika kwambiri kwa mafumu a m'dziko la Chembe. Longosolani.

Chifukwa idali malo ophunzitsira ana chikhaliidwe ndi miyambo yawo. Imithandiza pokhazikitsa mwambo pakati pa makolo ndi ana ndipo m'mudzi wose.

5. Munthu saipiratu. Kodi izi zidali zoona pa moyo wa Nthondo.

Ndi zoona, Nthondo atakula nakukumana ndikulandira Yeso , adasiya makhalidwe ake oipa.Nthondo adali mfumu ya Chinkhirisitu yomwe idathandizano kubweretsa sukukulu. Anthu ambiri adatsanzira Nthondo natembenuka mitima

MWAMBO WA UKWATI M'BUKU LA NTHONDO

- M'BUKU LA Nthondo, anthu amatsata njira ziwiri pofuna kusankha mbeta (Mkazi woti akwatire).
  1. Kuwafunira kapena kupatsidwa mkazi
  2. Munthu amafuna yekha mbeta.
- Nthondo adakana njira yoyambayi yompatsa mkazi. Nthondo adakana chifukwa choti mkaziyo adali mwana, adali asanakule. Koomabe poyang'anira cholinga cha wolemba bukuli, pamoyo wachikhirisitu kupatsidwa mkazi ndikosaloleddwa. Munthu ali ndi ufulu wodzisankhira mkazi wake.
- Nthondo adasankha njira yachiwiri- kudzisankhira yekha mkazi yemwe asamukonda. Nthondo, angakhale adali ndi ufulu woterewu, adayenera kuwauza abale ake. Munthu ofunikira adali

mtsibweni wake. Mtsibweniyu adali mlongo wake wa mayi wa Nthondo. Mtsibweniyu ndiye adali ndi mphamvu yovomereza maganizo maganizo a Nthondo.

- Ukwati siudali pakati pa mkazi ndi mwamuna, ayi. Mabanja a anthu awiriwa amakunana ndi kukambirana. Ukwati wa kwavo kwa Nthondo udali mgwirizano wa mabanja awiri komwe kudachokera anthu ofuna kukwatirana nawo. Mabanja akatero amayenderana.
- Nthondo adakalowa ukwati asadamange unkhoswe. Adakwatira mkazi amene adaliasadakule. Unkhoswe adamanga mkazi atakula, atatha msinkhu. Mwamuna ndiye amafunsa ukwati. Akamuvomera akwawo amamutenga ndi kukamutula kwa mkaziyo. Atafika amawapatsa pogona ndi mkazi wakeyo. Mkazi amaphika kunyumba kwa amayi ake namamugawira mwamunayo zakudya. Koma angakhale izi zidali tero, mwamunayo amaloredwa kutenga mkazi wake ndi kukakhala naye kwavo. Uku kudali kutenga chitengwa. Izi zimatheka pokhapo ngati padali chifukwa.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Tchulani anthu ofunika kwambiri pomanga ukwati mbuku la Nthondo.

Makolo ndi atsibweni a okwatiranawo, ndiwo adali ndi mphamvu yovomera kapena kukana ukwatiwo.

2. Longosolani mwachidule mwambo wa ukwati monga mudawerenga m'buku la Nthondo.

Pali miyambo iwiri

a. Makolo amatha kufunira mwana wawo mkazi.

b. Mwamuna amatha kufuna mkazi yekha.

Njira zonse makolo ndiwo adali ofunika kwambiri. Mwamuna amapita kukakhala kwa mkazi. Nthawi zina amalola chitengwa.

3. Amamanga liti unkhoswe?

Amamanga unkhoswe m'nyumba atalowa kale, maka mkazi akatha msinkhu.

4. “Ukwati udali ndi dongosolo pa miyambo ya Achewa”. Lembai mwachidule dongosolo limeneli potsatira zomwe mudawerenga m'buku la Nthondo.

Munthu amati akapeza mbeta, amakauza akwawo. Iwo akavomera, amapita kukafunsira. Akamulola, amabwerera kwawo. Akwawo amakonza tsiku lokamusiya mwamunayo kwawo kwa mkazi. Kumeneko amampatsa pogona namadya kwa apongozi ake. Mkazi akakula amasonkhana nasankha nkhoswe namanganso ukwatiwo. Chitengwa chimachitika pakakhala chifukwa chokwanira.

MATANTHAUZO A MAU ENA

1. Mbeta

Mkazi wosakwatiwa woti angakwatiwe

2. Mtsibweni

M'bale wa amayi ake a munthu

3. Mwambo

Dongosolo, ndondomeko, malangizo

4. Chigwinjiri

Khoza

MWAMBO WA UFUMU MU'BUKU LA NTHONDO

- M'buku la Nthondo, amasankha mfumu ndi anthu a m'mudzi momwemo.
- Mfumu ikamwalira, anthu amasonkhana nafunsana woyenera kulowa ufumuwo. Akagwirizana, amasankha tsiku lolonga ufumu munthu wosankhidwayo.
- Nthondo adali mwana wa alongo ake a mfumu Chembe. Potsata miyambo ya Achewa, mtsibweni ndiye adali ndi udindo wolangiza ana a longo awo. Mtsibweniyo ndiye adali ndi mphamvu yophunzitsa ana a alongo ake. Anawa adali olowa m'malo mwa Atsibweniyo ndipo katundu wake adali wodzakhala wawo. Tsono anthu atasonkhana adasankha Nthondo kukhala mfumu Chembe.
- Mfumu akamsankha amaitana mfumu yayikulu yodzalonga ufumuwo. Tsiku lolongalo, pamachitakanso miyambo ina ndi ina onga:
  - a. Kulangiza mfumuyo za makhalidwe oyenera ndi kalamulidwe ka anthu.
  - b. Kumveka chigwinjiri (khoza) mfumu yatsopano
- Mfumu idali ndi mzinda ndiponso amatha kulamulira mizinda ina ya mafumu ang'ono. Mzinda ndiwo udali monga sukulu yophunzitsira makhalidwe oyenera.

- Pokanena za kumwalira kwa mfumu kwa mfumu yayikulu, anthu samangopita manjamanja. Amatenga chokanenera malirowo. Ichi chimatha kukhala mbuzi.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Ndani amasankha mfumu?

M'buku la Nthondo, amasankha mfumu ndi anthu a m'mudzi momwemo

2. Aksankha mfumu, amatani?

Amakonza tsiku lomulonga ufumu, mfumu yayikulu imafika kudzakhazikitsa mfumuyo.

3. Chifukwa chiyani anthu amalonga ufumu mwana wa mlongo wa mfumu?

Mwana wa mlongo wa mfumu ndiye adali mlowa m'malo wa mtsibweni wakeyo. Iyeyo ndiye amasamala chuma cha atsibweni akewo.

ZOMWE ZIDASINTHA MOYO WA ANTHU ENA M'BUKU LA NTHONDO

1. Azungu

M'buku la Nthondo, kusintha kwakukulu kudadza ndi azungu aboma

- Azungu adabweretsa za chitukuko monga kumanga ulalo,
- Azungu a mishoni omwe adabwera ndi chikhirisitu

Chikhirisitu chimakoka anthu mtima: ana ndi akulu omwe. Koma akuluakulu ena amadana nacho chifukwa chimathetsa mizinda. Nthondo adakokeka mtima ndi chikhirisitu.

c. Azungu amalonda omwe adabweretsanso ntchito za mtengatenga.

2. Chuma

Chuma nachonso chidasintha makhaldidwe a anthu. Ambiri adapita ku Harare kukagwira ntchito, Kumeneko pobwera amatenga chuma. Maulendo amenewa adawathandiza kuphunzira zina ndi zina.

3. Sukulu

Nthondo adasirira sukulu. Sukulu idasinthia zinthu. Mizinda idayamba kutha. Anthu ambiri adayamba kulowa chikhirisitu nawerenga ndi kulemba.

MAKALIDWE A ANTHU ENA M'BUKU LA NTHONDO

Makhaldidwe a anthu ambiri adasinthika koma ena mwa iwo sadasinthe. Ena mwa anthu ofunika ndi awa

1. NTHONDO

- Nthondo ndiye mwini nkhani m'bulu la Nthondo.
- Nthondo adakula ndi makhaldidwe oipa. Adali wakuba, waulesi, wandewu, wabodza, wopanda chikondi ndi po adali wakunja, sadali mu mkhirisitu.
- Atakuma ndi chikhirisitu, Nthondo adayamba kusintha mpaka adasanduka munthu wabwino

- Nthondo atabatizidwa, adasanduka munthu wabwino. Adasiya kuba, ulesi, uchifwamba, ndipo adayamba kukhala ndi akulu kubwalo namatumikira.
- Apongozi ake adali kumudalira. Adali ndi chakudya chokwanira. Sadafunenso kuchita zoipa.
- Sadalole kuti mizinda ija ipitirire. Chifukwa cha makhalidwe abwino aja Nthondo adamsankha kukhala mfumu mtsibweni wake Chembe atamwalira.

2. CHEMBE

- Mfumu Chembe adali mtsibweni wake wa Nthondo. Adali munthu wochititsa mantha. Munthu akamulakwira, amalipira ndalamu zochulukakomanso mfumu Chembe adali munthu wachilungamo.
- Nthondo atalakwa, mtsibweniyu adavomera mlandu nalipira.
- Mfumuyi idali yosatekeseka wamba.
- Achembe adali munthu wogwira ntchito limodzi ndi nduna ndi mafumu ang'ono.
- Adali munthu wosakhumudwa wamba. Nthondo atabwera wopanda katudu sadadandaule.

3. AMAYI A NTHONDO

- Amayi a Nthondo adali munthu wopirira ndi wakhama.
- Adali womva chisoni ndi makhalidwe a mwana wawo, Nthondo.
- Angakhale amavutika adali wodzipereka ndi wodzithandiza okha.
- Amuna awo atamwalira sadafunenso kukwatiwa.

4. ABAMBO A NTHONDO

- Adali munthu wodzipereka pa ntchito.

- Sadafune zolongolola ndi anthu. Atakangana ndi munthu wina chifukwa cha malo olima, iwo adangomosiyira.
- Adali okonda anthu ndi wopatsa
- Adali ndi luso losoka mphasa ndi nsalu.
- Amakondana ndi mfumu Chembe.

5. DZIKO

- A Dziko adali sing'anga. Amadziwa mankhwala a m'mimba mwa ana akhanda.
- Adalibe mtima ongodzisungira nzeru za mankhwalazo, ayi, amauzanzo anzawo.

6. MDIMA

- A Mdima adali mtsogoler wa ulendo wom'ka ku Harare.
- Pa ulendo umenewu a Mdima sadathe kumuletsa Nthondo makhalidwe ake oipa aja. Adalibe mphamvu monga munthu wamkulu.

KUYANKHA MAFUNSO

1. Perekani makhalidwe abwino a Nthondo atatembenuka mtima.

- a. Nthondo anasiya kuba,
- b. Nthondo anasiya ulesi
- c. Nthondo anayambitsa sukulu.**

2. Kodi mfumu Chembe adamulandira bwanji nlendo wa mishoni?

Atabwera mzungu wa mishoni anampatsa ka mbuzi komulandirira.

MIKULUWIKO YOPEZEKA MU M'BUKU LA NTHONDO

Mikuluwiko yopezeka m'bulu la Nthondo ndi matanthauzo ake ndi iyi

- **Kumbuyo kulibe maso (tsamba 1)**

Munthu amene ali paulendo sangadziwe zomwe zikutichitika ku mudzi. Bambo wa Nthondo sadathe kudziwa kuti akazi awo adali ndi mwana

- **Chakudza sichiyimba ng'oma (tsa 2)**

Pofuna kuchita zinthu osamachedwetsa. Zntru zina zomwe sizikudziwika ukhozakuchitika ndi kulepheretsa zomwe munthu amaganiza kuti angachite. Ena amati tsoka pobwera sililonjeza.

- **Mgwiragwira amapha manja, mapenyapenya amapha maso (tsa 18)**

Munthu azikhala wofatsa ndi wodzilemekeza. Azikhala woopa kuchita zinthu zina, maka kuononga zinthu za eni chifukwa zingampatse mavuto pamoyo pake. Mawu amenewa ndi olangiza munthu wakhalidwe loipa monga la kuba. Kuba ndi koipa chifukwa tsiku lina munthu wakuba atha kuba zowindika. Apo angaononge moyo wake.

- **Kazipitani muugwa (tsa 37)**

Mauwa ndi mkuluwiko, akutanthauza kuti anthuwo sadadye, tsono ali ndi njala. Munthu wanjala amakhala wopanda mphamvu. Tsono atta kukhala ndi mdima m'maso ndipo atha kugwa chifukwa cha njalayo.

- **Zengelezu adalinda kwawukawu (tsa 38)**

Pochita zinthu osamachedwa chifukwa pangagwe mavuto ena omwe angalepheretse kutsiriza chinthucho.

- **Phukusi lamoyo sakusungira ndi mnzako (tsa 43)**

Munthu sayenera kudalira anthu ena kuti awasamalire pa moyo wawo. Aliyense azithesa mavuto ake osadalira ena.

- **Galu wamkota sakandira pachaje (tsa 46)**

Munthu wamkulu ndi wanzeru zake amadziwa zotsatira za zomwe akuchita. Tsono akamalimbikira amadziwa kuti pali cholowa kapena pali kanthu.

- **Ndisamati ndaziona monga zipita muja koma kuti ndazigwira (tsa 47)**

Osamangoganiza kuti kuli mavuto, koma kukumana nawo mavutowo ndiye umadziwa kuti mavuto amasautsadi.

- **Masiku athera kuchitseko (tsa 47)**

Munthu akakhala pa mavuto zinthu zimaoneka ngati zili kutali. Koma pang'onopang'ono akamati naagona ndipo kuucha, amadzapeza mtendre mavutowo atatha. Osamada nkhawa mavuto amatha ndi kupirira.

- **Kuona nkumodzi (tsa 49)**

Kuvutika kumagwera munthu aliyense. Tsono pafunika kumasamalana ndi kumamverana ngati wina wavutika. Kuona nkumodzi kumatanthauza kuti kubala nkumodzi.

- **Mugone kutali ndi moto (tsa 53)**

Munthu akakuchitira zabwino, siufuna kuti munthuyo apeze vuto. Uku ndi kuthokoza kwambiri.

- **Mau akulu akoma akagonera (tsa 54)**

Munthu wamkulu akamalangiza mwana, mwanayo amayetsa kuti mkuluyo ndi wankhanza. Koma tsiku lina malangizowo amadzamuthandiza, ndipo ngati adanyozera, adzakumbukira kufunika kwake.

- **Pita uko sikuyenda (tsa 53)**

Poyenda ulenda pamafunika kuyendera limodzi. Mukasiyana kumakhala kovuta kuti mukumanenso.

- **Kumanda siunkira dumbo (tsa 58).**

Palibe munthu amene amafuna kufa. Munthu siungafune chifukwa wina akuchita dumbo, ayi. Kufa ndi kufa ndithu.

- **Liwiro la munchenga nkuyambira limodzi (tsa 60)**

Osamatsalira pochita zinthu pamafunika kumachitira limodzi ndi anzako.

- **Chimanga chilola opanda mano (tsa 60).**

Nthawi zambiri anthu omwe sasowa zinthu zina ndi omwe amapeza zinthuzo. Koma amene asowa zinthuzo ndi omwe sazipesa.

- **Chauta apatsa mosiyana kwambiri (tsa 60).**

Anthu ali ndi mwayi osiyanasiyana. Amapeza zinthu mosiyanasiyana. Anthu sapeza zinthu mofanana.

- **Chauta sakhalala kuda mlendo (tsa 62)**

Anthu apaulendo amaoneka kuti amasowa owasamala ku maiko a eni tsono ndi bwino kumapempha eni khomo kuti awathandize.

- **Chaomba guta (tsa 62)**

Kulephera kupeza chomwe munthu amafuna. Kusowa chochita.

- **Kumwazamwaza maso(tsa 65)**

Kufunafuna

- **Apawo ndi mizi yakachere ikumana pansi (67)**

Anthu a pa mudzi zochita zaho ndi zimodzi, tsono pofuna kuchita zinthu pafunika kumachita mwanzeru.

- **Mwana wanga amene amandigwira pa moyo (tsa 82).**

Mwana wanga wokondedwa. Mwana yemwe adachita zofuna za makolo kapena za apongozi akewo.

- **Mwana akalirira nyang** ya msatsi msemere imfotere yekha m'dzanja Munthu wosadziwa zinthu, akamaumilira ndi bwino kumusiya kuti achite, kuti zikadzavuta ndiye adzadziwe kuti zomwe amaumirirazo zilibé phindu.

- **M'maso mukuderuka (tsa 90)**

Kuchita chizungulire chifukwa cha njala.

YANKHANI MAFUNSO ONSE

1. Fotokozanimaloto atatu omwe Nthondo adalota.
2. Perekani matanthauzo a mawu awa
  - a. A Chembe
  - b. A Mdima
  - c. Litala
  - d. Chambu
3. Tchulani zinthu zisanu zomwe Nthondo adaba.
4. Lembani zolinga za mlembi wa buku la Nthondo.
5. Mulembi waonetsa kuti moyo wa Chikhirisitu udali moyo wopambana. Tchulani zinthu zisanu za ubwino wa chikhirisitu ndi

---

MSCE LITIRITCHALA: BUKHU LA NTHONDO (2020 PRODUCTION)

---

zinthu zoipa za moyo wa anthu osakhala akhirisitu kuchokera m'buku la Nthondo.

6. Moyo wa munthu aliyense umakhala ndi mbali ziwiri, mbali yoipa ndi yabwino. Tsimikizirani mawuwa pokamba mwachidule za moyo wa Nthondo.